

XX ASR AMERIKA REALIZM ADABIYOTI NAMUNALARINING O‘ZBEK ADABIYOTIGA TA’SIRI

Sattarov Farrux Nuridinovich
ISFT instituti Samarqand filiali,
Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası
PhD., Katta o‘qituvchisi
Farruxh-uz@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr Amerika realizmi namunalarining o‘zbek adabiyotiga ta’siri adabiy-estetik, mavzuiy va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Teodor Drayzer, Ernest Xeminguey, Jon Steynbek, Uilyam Folkner va Jek London ijodidagi hayotiylik, shaxs va jamiyat ziddiyati, oddiy inson taqdiri hamda ijtimoiy adolat masalalari o‘zbek adabiyoti bilan qiyosiy asosda yoritiladi. Shuningdek, Amerika realistik nasrining o‘zbek adabiyotiga tarjima, adabiy ta’sir va ijodiy o‘zlashtirish orqali kirib kelgani ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Amerika realizmi, o‘zbek adabiyoti, Teodor Drayzer, Jon Steynbek, Ernest Xeminguey, badiiy tarjima, realizm, naturalizm, ijtimoiy muammo, xarakter, adabiy ta’sir, qiyosiy adabiyotshunoslik.

Kirish

Jahon adabiyoti taraqqiyotida realizm inson hayotini sun’iy bezaklarsiz, ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda, ruhiy va axloqiy murakkabliklari bilan tasvirlashga intilgan yirik badiiy yo‘nalishlardan biridir. Amerika adabiyotida realizm XIX asrning ikkinchi yarmida shakllangan bo‘lsa-da, uning ijtimoiy-estetik imkoniyatlari XX asrda yanada kengaydi. Bu davrda Amerika nasri oddiy odamning yashash tarzi, iqtisodiy bosim, urush, mehnat munosabatlari, oilaviy inqiroz, shaxsiy erkinlik va jamiyat talabi o‘rtasidagi ziddiyatlarni chuqurroq ochishga intildi. Amerika realizmining dastlabki bosqichida Mark Tven, Uilyam Din Houells, Genri Jeyms kabi yozuvchilar muhim o‘rin tutgan bo‘lsa, keyinchalik Teodor Drayzer, Jon Steynbek, Ernest Xeminguey, Uilyam Folkner, Jek London singari adiblar realistik tasvirni yangi ijtimoiy va psixologik qatlamlar bilan boyitdi. Cambridge University Press taqdimotida Amerika adabiy realizmi fuqarolar urushidan Birinchi jahon urushigacha bo‘lgan davrda Amerika nasrining eng muhim shakllaridan biri sifatida ko‘rsatiladi; unda irq, jins, sinf va milliy kelib chiqish bilan bog‘liq ijtimoiy ziddiyatlar muhim o‘rin egallagani qayd etiladi.

Amerika realizmining o‘zbek adabiyotiga ta’siri haqida so‘z yuritganda, bu jarayonni oddiy “taqlid” yoki “ko‘chirish” sifatida tushunish noto‘g‘ri bo‘ladi. Adabiy ta’sir ko‘pincha bilvosita

kechadi: tarjimalar, adabiy muhit, tanqidiy maqolalar, oliy ta'limdagi jahon adabiyoti kurslari, kitobxonlik tajribasi va ijodkorning shaxsiy badiiy izlanishlari orqali namoyon bo'ladi. O'zbek adabiyoti o'zining milliy ildizlari, xalq og'zaki ijodi, jadid adabiyoti, mumtoz meros va sovet davri realizmi asosida shakllangan bo'lsa-da, jahon adabiyoti, jumladan, Amerika nasri bilan muloqot uning mavzu, uslub va obrazlar tizimini kengaytirgan.

Amerika realizmining asosiy xususiyatlari

Amerika realizmi, avvalo, hayotga yaqinlik, ijtimoiy muhitni aniqlik bilan tasvirlash, oddiy kishilar taqdiriga e'tibor, qahramonning ichki va tashqi ziddiyatlarini ochish bilan ajralib turadi. U romantizmga xos favqulodda voqealar, haddan tashqari ideallashtirilgan qahramonlar yoki sun'iy ko'tarinki ohangdan ko'ra, kundalik hayotdagi murakkabliklarni ko'rsatishga intiladi. Uilyam Din Houells realizmni hayotning oddiy ko'rinishlarini haqqoniy aks ettirish sifatida tushungan; Britannica ma'lumotida ham Houells yangi realistik nasr yo'nalishining faol targ'ibotchisi bo'lgani qayd etiladi.

XX asrga kelib realizm naturalizm, modernizm va psixologik nasr bilan yaqinlashdi. Teodor Drayzer ijodida shaxsning ijtimoiy muhitga qaramligi, boyluk va mavqe istagi, kapitalistik jamiyatdagi axloqiy yemirilish keskin ko'rinadi. Britannica Drayzerni naturalistlar qatorida tilga olib, uning avvalgi realistlar uchun "dadil" tuyulgan mavzularni yoritganini ta'kidlaydi. Drayzerning "Baxtiqaro Kerri", "Sarmoyador", "Amerika fojiasi" romanlarida inson orzusi va jamiyat qonunlari o'rtasidagi to'qnashuv fojiali natijalar bilan ochiladi. Bu jihat o'zbek nasrida ham muhim bo'lgan: shaxs va muhit, insoniy poklik va manfaatparastlik, vijdon va jamiyat bosimi masalalari Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov, O'tkir Hoshimov kabi adiblar asarlarida o'ziga xos milliy shaklda ifodalangan.

Jon Steynbek Amerika realizmining ijtimoiy hamdardlikka asoslangan yo'nalishini kuchaytirgan adiblardan biridir. Uning "G'azab shingillari", "Sichqonlar va odamlar", "Javohir", "Jannatdan sharqda" kabi asarlarida kambag'al, mehnatkash, jamiyat chetiga surilgan insonlarning hayoti badiiy markazga olib chiqiladi. Ziyouz ma'lumotida Steynbekning "Haybatli tog'lar" hikoyalar to'plami 1963-yilda o'zbek tiliga tarjima qilingani, adib 1962-yilda Nobel mukofotiga sazovor bo'lgani qayd etilgan. Bu fakt Steynbek ijodi o'zbek kitobxoniga nisbatan erta tanish bo'lganini ko'rsatadi.

Ernest Xeminguey esa qisqa, ixcham, ortiqcha izohlardan xoli nasr uslubi bilan ajralib turadi. Uning “Chol va dengiz”, “Alvido, qurol!”, “Kimga qo‘ng‘iroq chalinmoqda?” kabi asarlarida insonning ichki bardoshi, mag‘lubiyat oldidagi matonati, urush va hayot sinovlari tasvirlanadi. Xeminguey uslubidagi gapning soddaligi, dialoglarning tabiiyligi, yashirin ma‘no kuchi o‘zbek nasrida ham ayrim ijodiy izlanishlar bilan qiyoslanadi. Ayniqsa, Abdulla Qahhor hikoyalardagi ixchamlik, Said Ahmad nasridagi xalqona yumor, O‘tkir Hoshimovdagi ruhiy samimiyat bilan Xeminguey uslubini to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lash shart emas, ammo ularning barchasida badiiy matnni ortiqcha bezakdan tozalashga intilish bor.

Amerika realistik adabiyotining o‘zbek kitobxoniga kirib kelishi

Amerika adabiyotining o‘zbek adabiy muhitiga ta‘sirida tarjima muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. O‘zbek kitobxonlari Mark Tven, Jek London, Teodor Drayzer, Ernest Xeminguey, Jon Steynbek kabi adiblar asarlari bilan avvalo tarjimalar orqali tanishgan. “Hurriyat” gazetasida e‘lon qilingan maqolada o‘zbek o‘quvchilari Mark Tven, Edgar Allan Po, Jek London, Teodor Drayzer, Ernest Xeminguey, Rey Bredberi kabi Amerika adiblari roman, qissa va hikoyalari bilan, jumladan, davlat tilida nashr etilgan asarlari orqali yaxshi tanish ekani aytiladi.

Teodor Drayzerning “Baxtiqaro Kerri” romani o‘zbek tilida 1973-yilda nashr etilgani, keyingi nashrlarda ayrim so‘z va jumlar izohlangan hamda zamonaviy kitobxon talabiga moslashtirilgani haqida ma‘lumot beriladi. Bu holat tarjimaning bir martalik hodisa emas, balki vaqt o‘tishi bilan yangilanadigan madaniy jarayon ekanini ko‘rsatadi. Drayzer nasrining o‘zbekcha talqinlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda ham “Sarmoyador” va “Amerika fojiasi” kabi romanlarning rus va o‘zbek tarjimalarida uslubiy vositalar, sintaktik qurilish va milliy-madaniy moslashtirish masalalari o‘rganilgani qayd etiladi.

Tarjima jarayonida Amerika realizmining faqat mazmuni emas, uning ifoda usuli ham o‘zbek adabiy muhitiga kirib keladi. Masalan, xalqona dialog, personaj nutqidagi ijtimoiy qatlam, milliy muhitga xos iboralar, joy nomlari, madaniy detallarni tarjima qilish tarjimondan katta mahorat talab qiladi. Mark Tvenning “Geklberri Finning sarguzashtlari” asaridagi antroponimlarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga berish muammolari alohida tadqiqot obyekti bo‘lgan; unda ismlar etimologik, leksik, semantik va fonetik jihatdan tahlil qilinishi zarurligi ko‘rsatilgan. Demak, Amerika realizmi ta‘siri faqat mavzu darajasida emas, balki tarjima nazariyasi va amaliyoti darajasida ham seziladi.

Mavzuiy ta'sir: shaxs va jamiyat munosabati

XX asr Amerika realistik adabiyoti o'zbek adabiyotiga eng avvalo shaxs va jamiyat munosabatini kengroq tahlil qilish tajribasi orqali ta'sir ko'rsatgan. Drayzerda inson ko'pincha iqtisodiy tizim, pul, mavqe va ijtimoiy bosim qurshovida tasvirlanadi. Steynbekda mehnatkash odamning iztirobi, kambag'allik, yerga egalik, oilaviy birdamlik va ijtimoiy adolatsizlik muammolari badiiy markazga chiqadi. Xemingueyda esa jamiyatdan ko'ra insonning ichki chidami, ruhiy mustahkamligi va hayot oldidagi shaxsiy mas'uliyati kuchliroq ko'rinadi.

O'zbek adabiyotida ham shaxs va jamiyat ziddiyati muhim mavzulardan biri bo'lgan. Abdulla Qahhorning hikoyalarida kichik odamning og'riqli hayoti, maishiy muhitdagi adolatsizlik, ikkiyuzlamachilik va ijtimoiy illatlar qisqa, aniq va keskin shaklda ochiladi. Odil Yoqubov asarlarida tarixiy va zamonaviy muhitda insonning vijdoniy tanlovi, hokimiyat, mas'uliyat va axloqiy qaror masalalari keng yoritiladi. O'tkir Hoshimov ijodida esa urush, xotira, ona, mahalla, insoniy mehr va jamiyatdagi befarqlik mavzulari realistik ruhda aks etadi.

Bu o'xshashliklarni to'g'ridan-to'g'ri "Amerika adabiyoti o'zbek adiblarini aynan shunday yozishga majbur qilgan" deb baholash ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. To'g'riroq xulosa shuki, Amerika realizmi o'zbek adabiyotida allaqachon mavjud bo'lgan hayotiylik va ijtimoiy tahlil tamoyillarini jahon adabiyoti tajribasi bilan boyitgan. Ayniqsa, oddiy insonni katta tarixiy yoki ijtimoiy jarayonlar markazida ko'rsatish, qahramonning ruhiy holatini jamiyat sharoiti bilan bog'lab tahlil qilish o'zbek nasrining badiiy imkoniyatlarini kengaytirgan.

Obraz yaratishdagi yaqinliklar

Amerika realizmi qahramonni ideal shaxs sifatida emas, balki xato qiladigan, iztirob chekadigan, muhitdan ta'sirlanadigan tirik inson sifatida tasvirlaydi. Drayzer qahramonlari ko'pincha orzu va manfaat o'rtasida qoladi. Steynbek personajlari kambag'allik, mehnat, oilaviy mas'uliyat va ijtimoiy adolatsizlik bilan kurashadi. Xeminguey qahramonlari esa ko'p gapirmaydi, ammo ularning ichki dunyosi harakat, sukut va qisqa dialoglar orqali seziladi.

O'zbek adabiyotida ham bunday hayotiy obrazlar ko'p. G'afur G'ulomning "Shum bola"sidagi bola obrazi, Xudoyberdi To'xtaboyevning Hoshimjoni, Said Ahmadning kulgi va achchiq haqiqatni birlashtirgan personajlari, Tog'ay Murodning o'ziga xos qishloq odamlari milliy xarakter sifatida yaratilgan. Bunday obrazlar Amerika realizmidagi Tom Soyer, Geklberri Finn yoki Steynbek qahramonlariga bevosita o'xshatilishi shart emas, ammo ular o'rtasida muhim

umumiylik bor: har ikki adabiyotda ham qahramon hayotdan uzilgan mavhum timsol emas, balki muayyan muhit, til, fe'l-atvor va ijtimoiy tajriba egasidir.

Mark Tvenning “Tom Soyerning sarguzashtlari” va Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” asarlari qiyosiga bag‘ishlangan maqolada har ikki asarda sarguzasht janri, bola obrazi, sho‘xlik, yangilikka moyillik va ayrim syujet o‘xshashliklari tahlil qilinadi. Bu kabi tadqiqotlar Amerika adabiyoti bilan o‘zbek nasri o‘rtasidagi yaqinliklarni faqat ta’sir nuqtayi nazaridan emas, balki lingvomadaniy va tipologik qiyos asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Uslubiy ta’sir: soddalik, dialog va hayotiy detal

Amerika realistik nasrining yana bir muhim jihati — tilning tabiiyligi. Mark Tven xalqona nutq, yumor va dialektlardan foydalangan; Xeminguey qisqa jumla, ixcham dialog va ichki ma’noga tayangan; Steynbek esa tasvirda ijtimoiy muhit, tabiat va odam ruhiyatini uyg‘unlashtirgan. Ushbu jihatlar o‘zbek adabiyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Abdulla Qahhor hikoyalarida har bir so‘zning vazifasi bor; Said Ahmad asarlarida xalqona kulgi va og‘riq yonma-yon keladi; O‘tkir Hoshimov matnlarida soddagina ifoda orqali chuqur hissiy qatlam yuzaga chiqadi.

Amerika realizmidagi dialoglar ko‘pincha qahramonning ijtimoiy kelib chiqishi, saviyasi, ruhiy holati va dunyoqarashini ochadi. O‘zbek nasrida ham personaj nutqi xarakter yaratishning asosiy vositalaridan biridir. Masalan, xalqona ibora, maqol, kinoya, kulgi yoki sukut orqali qahramonning kimligi seziladi. Bu jihatdan Amerika va o‘zbek realizmi o‘rtasida uslubiy yaqinlik mavjud: har ikki adabiyotda ham hayotiy nutq badiiy haqiqatni kuchaytiradi.

Biroq bu o‘rinda muhim farq ham bor. Amerika realizmida individual erkinlik, shaxsiy tanlov, kapitalistik jamiyatdagi raqobat va yolg‘izlik mavzulari kuchli bo‘lsa, o‘zbek realistik nasrida oila, mahalla, urf-odat, jamoaviy mas’uliyat, ota-ona hurmati, or-nomus kabi qadriyatlar kengroq maydon egallaydi. Demak, Amerika realizmi o‘zbek adabiyotiga tayyor shakl bermagan; aksincha, o‘zbek adiblari undan hayotiy tasvir, xarakter chuqurligi, ijtimoiy muammo va ixcham ifoda borasida ijodiy saboq olgan.

Tarjima va madaniy moslashtirish masalasi

Amerika realizmi namunalarining o‘zbek adabiyotiga ta’sirida tarjimonlar faoliyati alohida ahamiyatga ega. Chunki tarjima faqat so‘zlarni boshqa tilga almashtirish emas, balki bir xalqning hayot tarzi, fikrlash shakli, ijtimoiy tajribasi va badiiy dunyosini boshqa milliy muhitda qayta yaratishdir. Amerika adabiyotidagi joy nomlari, shaxs ismlari, kasb-hunar, ijtimoiy tabaqa, diniy

qarashlar, irqiy munosabatlar, slang va dialektlar o'zbek tilida berilganda muayyan talqin talab qiladi.

Masalan, Mark Tven asarlarida dialekt va xalqona nutq juda muhim. Agar bu xususiyatlar oddiy adabiy tilga tekislab yuborilsa, asarning milliy ruhi susayadi. Drayzerda iqtisodiy va ijtimoiy terminlar, shahar hayoti, kapitalistik munosabatlar ko'p uchraydi; ularni o'zbek kitobxoniga tushunarli, ammo asliyat ruhiga yaqin shaklda yetkazish zarur. Steynbekda qishloq mehnatkashlari, kambag'al oilalar, tabiat manzarasi va xalqona nutq bir-biriga bog'langan. Xemingueyda esa qisqa gapning ortida yashirin ma'no turadi; tarjimada bunday ixchamlikni saqlash qiyin, chunki ortiqcha izoh yozuvchi uslubini o'zgartirib yuborishi mumkin.

Shu sababli Amerika realizmi o'zbek adabiyotiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatgan: birinchidan, o'zbek kitobxonini boshqa ijtimoiy muhit va badiiy tafakkur bilan tanishtirgan; ikkinchidan, o'zbek tarjimashunosligi oldiga yangi uslubiy vazifalar qo'ygan. Bu jarayonda o'zbek tili imkoniyatlari ham sinovdan o'tgan: xalqona nutq, yumor, kinoya, qisqa dialog, psixologik holat, ijtimoiy termin va madaniy detalni berishning turli yo'llari shakllangan.

O'zbek adabiyotiga ta'sirning asosiy yo'nalishlari

XX asr Amerika realistik adabiyoti o'zbek adabiyotiga quyidagi asosiy yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatganini ko'rish mumkin.

Birinchidan, ijtimoiy muammo va inson taqdirini bog'lab tasvirlash tajribasi kuchaydi. Amerika realizmi shaxs hayotini jamiyatdan ajratmaydi. O'zbek nasrida ham insonning taqdiri tarix, urush, mehnat, qashshoqlik, ma'naviy tanlov va ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda yoritiladi.

Ikkinchidan, oddiy odam obraziga e'tibor ortdi. Steynbekdagi dehqonlar, ishchilar, kambag'allar, Xemingueydagi yolg'iz kurashuvchi qahramonlar, Drayzerdagi jamiyat bosimida qolgan insonlar o'zbek adabiyotida ham kichik odam, mehnatkash, bola, ona, oddiy ziyoli, qishloq odami obrazlarini chuqurroq tahlil qilishga yaqin turadi.

Uchinchidan, badiiy tilda soddalik va aniqlikka intilish kuchaydi. Amerika realistik nasrining ayrim namunalarida keraksiz bezakdan qochish, voqeani aniq berish, dialog orqali xarakter ochish ustuvor. Bu xususiyat o'zbek adabiyotida ham hikoya va qissa janrining ixchamlashuvi, badiiy detalning kuchayishi, xalqona nutqning tabiiylashuvi bilan uyg'unlashadi.

To'rtinchidan, qiyosiy adabiyotshunoslik uchun yangi maydon ochildi. Bugungi kunda Jon Steynbek va Odil Yoqubov, Mark Tven va Xudoyberdi To'xtaboyev, Drayzer va o'zbek ijtimoiy-

psixologik nasri o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqlarni o'rganish ilmiy ahamiyatga ega. Buxoro davlat universiteti manbasida O.X. Ganiyevaning Amerika va o'zbek adabiyotida inson va jamiyat munosabatlari, jumladan Jon Steynbek va Odil Yoqubov asarlari misolidagi monografiyasi, shuningdek XX asr AQSH realistik adabiyotida kichik nasriy janrlar bo'yicha tadqiqotlari qayd etilgan. Bu mavzuning zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida dolzarbligini ko'rsatadi.

Xulosa

XX asr Amerika realizmi o'zbek adabiyotiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatgan muhim adabiy hodisalardan biridir. Bu ta'sir, avvalo, tarjima asarlar orqali shakllangan, keyinchalik adabiy-estetik qarashlar, qiyosiy tadqiqotlar va ijodiy tajribalar orqali chuqurlashgan. Teodor Drayzer o'zbek kitobxoniga jamiyat va shaxs ziddiyatini keskin ijtimoiy ruhda ko'rsatgan bo'lsa, Jon Steynbek mehnatkash insonning iztirobi, insoniy mehr va adolatga intilish masalalarini yaqinlashtirdi. Ernest Xeminguey esa ixcham ifoda, ichki bardosh va sukut ortidagi ma'no kuchini namoyon etdi. Mark Tven va Jek London kabi adiblar esa Amerika adabiyotining realistik, sarguzasht va xalqona ruhini o'zbek kitobxoniga tanitishda muhim o'rin egalladi.

O'zbek adabiyoti Amerika realizmidan tayyor qolip olmagan, balki undan hayotni haqqoniy ko'rish, oddiy insonni badiiy markazga olib chiqish, xarakter va muhit aloqasini chuqurroq ochish, dialog va detal imkoniyatlaridan foydalanish borasida ijodiy tajriba olgan. Bu jarayonda milliy adabiyot o'z qiyofasini yo'qotmagan; aksincha, jahon adabiyoti bilan muloqot orqali o'zining badiiy ifoda imkoniyatlarini kengaytirgan. Shu bois XX asr Amerika realistik adabiyoti va o'zbek adabiyoti o'rtasidagi aloqalarni o'rganish nafaqat tarjimashunoslik, balki qiyosiy adabiyotshunoslik, uslubshunoslik va madaniyatlararo muloqot nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hemingway E. *The Old Man and the Sea*. New York: Charles Scribner's Sons, 1952.
2. Ganiyeva O.X. *Amerika hamda o'zbek adabiyotida inson va jamiyat munosabatlari tasviri: Jon Steynbek va Odil Yoqubov asarlari misolida*. Buxoro, 2022.
3. Ganiyeva O.X. *XX asr AQSH adabiyotida hikoya janri poetikasi*. Buxoro, 2024.
4. Nasrullayeva T. "Teodor Drayzer nasrining uslubiy xususiyatlari va ularning rus va o'zbek tarjimalaridagi talqini". *Xorijiy filologiya*, Samarqand.

5. Rajabova N.Sh., Xurramova M.B. “Mark Tvenning ‘Haklberriy Finning sarguzashtlari’ asaridagi antroponimlarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolar tahlili”. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies, 2022.
6. Turg‘unboyeva G., Xidiraliyeva Sh., G‘ofurova N. “Mark Tvenning ‘Tom Savyerning sarguzashtlari’ hamda Xudoyberdi To‘xtaboyevning ‘Sariq devni minib’ asari o‘rtasidagi lingvomadaniy lisoniy tilni ifoda etilishi”. Science Shine International Scientific Journal, 2023.
7. Qahhor A. Tanlangan asarlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti.